

MOLNÁR ERIK

Ideológiai kérdések a feudalizmusban

A nemzeti kérdéshez

A zavarnak, amely a nemzeti kérdésben uralkodik, egyik fő oka az ideológiai kérdéseknek, az ideológia történeti fejlődésének elhanyagolása történetírásunkban. Ez összefügg azzal, hogy úgyszólván minden figyelmet a történeti fejlődés alapvető oldalaira, a gazdasági viszonyokra, az ezekből kifejlődő osztályharera és politikai harcokra fordítottunk. Ez a tárgyválasztás önmagában véve természetesen nem volt hiba, hiszen a marxista módszer alapvető követelményein alapult. Ezeknek a vizsgálódásoknak köszönheti a marxista történetírás legjobb eredményeit, amelyeket méltán állíthat szembe a polgári történetírás torzításaival. De túlhajtva, bizonyos egyoldalúságra, többek között éppen az ideológiai kérdések elhanyagolására vezetett. Pedig az ideológia története a legszorosabban beletartozik a történelembe. Minden, ami az embereket mozgatja, a gazdasági érdekek, az osztályérdekek az emberek fején meg keresztül, a fejben eszmei, ideológiai alakot ölt, s az ideológia viszonylagos önállóságra is szert tehet. Az ideológiai fejlődés ismerete nélkül tehát a történeti fejlődést nem lehet teljesen megérteni, a maga teljességében átfogni.

Minden társadalmi rendnek, a feudalizmusnak, a kapitalizmusnak, a szocializmusnak, megvan a maga különleges uralkodó ideológiája, amely az uralkodó osztály ideológiája. Ezek az ideológiák, a feudális, a burzsoá ideológia, a munkásosztály ideológiája alapvetően különböznek egymástól, ahogyan alapvető módon különbözik egymástól a feudális, a burzsoá, a szocialista termelési mód. A nemzet és a haza fogalma szerepet játszhatik mind a három ideológiában, de tartalmuk, osztálytartalmuk gyökeresen különbözik egymástól a feudalizmusban, a kapitalizmusban és a szocializmusban — a látszólag azonos forma teljesen ellentétes tartalmat takar. Ha azonban az ideológiának, az ideológia osztálytartalmának vizsgálatát elhanyagoljuk, úgy könnyen abba a hibába eshetünk, hogy a látszólag azonos forma mögött azonos tartalmat tételezünk fel.

Ez történt nálunk a nemzet és a haza szorosan összefüggő fogalmával. Ezek, mint fogalmak, eszmék, különösen a haza eszméje, mint az emberek cselekedetét közvetlenül meghatározó motívum, a magyar történetben már az Árpádkorban szerepet játszottak. Minthogy azonban a haza fogalmát osztálytartalmára nézve nem vizsgálták, az eredmény az lett, hogy azonosították a feudális, a polgári, sőt a szocialista haza eszméjét. Így létrejött az osztályok feletti haza gondolata, mint az osztályok valamiféle állandó érdekközösségének a kifejezése. Mondani sem kell, hogy a marxizmus szerint az osztályok viszonyát az osztálytársadalmakban nem az állandó érdekközösség, hanem az állandó érdekellentét jellemzi.

Az osztályok feletti haza fogalma a szocialista társadalomban a valóságos viszonyokat tükrözi vissza, mert a szocializmusban az osztályokat, ameddig

ilyenekről beszélni lehet, valóban állandó érdekközösség fűzi össze. Ezt a fogalmat azonban visszavetítették a polgári és a feudális viszonyok közé, vagyis a történetet ahisztórikus, történetlen szemlélettel modernizálták. Ez az álláspont csak annyiban különbözött a burzsoá vagy feudális szellemű történetírás álláspontjától, amelyek szintén az osztályfeletti haza gondolatából indultak ki, hogy a magyar történetet egészen a XVIII. század végéig úgy mutatta be, mint amelynek során a feudális nemesség szakadatlanul elárulta az osztályfeletti közös haza ügyét, amelyet híven és kitartással csak a feudális parasztság védelmezett. A modernizálás marxista történetírásunk első lépéseit különben is jellemezte. Az eredeti tőkefelhalmozás, a polgári fejlődés, a polgári gyarmatosítás fogalmait ugyancsak vissza vetítették a XVI. századba. Ezeket a hibákat történetírásunk azóta már kiküszöbölte, de a nemzet, a haza, a patriotizmus kérdéseivel kapcsolatban ezt korántsem lehet még elmondani.

A marxizmus a nemzetet — s következésképpen a hazát is — a polgári fejlődés sajátos termékének tekinti. Sztálin meghatározása a nemzetről közismert: „A nemzet az emberek történelmileg kialakult közössége, mely a nyelvnek, a területnek, gazdasági életnek és a kultúra közösségében megnyilvánuló lelki alkatjának alapján keletkezett.” A gazdasági élet közösségén azt kell érteni, hogy a nemzetet egybekapcsolja a munkamegosztáson és árutermelésen alapuló közös piac. A területtel összefüggésben két eset lehetséges. Az egyik, amit Lenin tipikusnak, normálisnak nevezett, az az eset, amikor a területi közösséget a szóban forgó nemzetre korlátozott állami közösség, a nemzeti állam egészíti ki. A másik a többnemzetiségű állam, amikor több nemzet külön-külön lakóterületét egységbe foglalja a közös államszervezet. Ebben az esetben a közös piac rendszerint a közös államszervezet keretében valósul meg, az egyik nemzet vezetése alatt, amelyik elnyomja a többit. Következésképpen a nemzet gazdasági ismérve hiányzik, miéрт helyesebb nemzetek helyett nemzetiségekről, uralkodó nemzetiségről és elnyomott nemzetiségekről beszélni.

Ez a három jegy, a nyelvnek, az államnak és a gazdasági életnek közössége — a polgári nemzet objektív ismérvei. A meghatározás negyedik jegyét, a lelki alkat közösségét vagy a nemzeti jellemet Sztálin is önmagában megfoghatatlannak és a politikában hasznavehetetlennek tekintette. Énnél azonban tovább kell menni, és ezt a jegyet teljesen el kell ejteni. A nemzeti jellem fogalma a marxizmustól idegen, s a politikában nemcsak hasznavehetetlen, hanem egyenesen a burzsoázia érdekét szolgálja, a burzsoá nacionalizmus ideológiai fegyvertárába tartozik.

Itt persze nem arról van szó, hogy léteznek-e olyan nemzeti, vagy pontosabban szólva, etnikai sajátosságok, amelyek megkülönböztetik az egyik nép történeti fejlődését a másiktól. A marxizmus ezt sohasem vonta kétségbe. Minden nép más természeti feltételek alapján, más külső történeti befolyások és még számtalan más különleges körülmény hatása alatt fejlődik. Énnél fogva ugyanaz a gazdasági alap és ennek fejlődése a különböző népeknél más-más változatban jelenik meg. Ennek következtében más-más változatban jelennek meg a felépítmény egyes elemei, és más-más változatban megy végbe ezek fejlődése is. A marxista történetírás éppen azt tartja feladatának, hogy leírja és megmagyarázza azokat a *sajátos formákat*, amelyekben az egyes népeknek *általánosan törvényszerű* történeti fejlődése végbement.

A marxizmus tehát egyáltalában nem vonja kétségbe, hogy a kultúra, a művészetek, a szokások és az erkölcsök és ezek fejlődése Magyarországon sajátos magyar vonásokkal is rendelkezik. S ahogyan a marxizmus nem vonja

kétségbe, hogy léteznek nemzeti vagy etnikai sajátosságok, úgy azt sem tagadja, hogy ezek létrehozásánál szerepet játszanak meghatározott pszichikai sajátosságok is. Csak azt tagadja, hogy az utóbbiak egy adott etnikum osztályfeletti sajátosságai, valamiféle nemzeti jellem megnyilvánulásai volnának. (Minden kísérlet, amely arra irányult, hogy valamely nép vagy nemzet osztályfeletti jellemét a tudomány eszközeivel megállapítsa, kudarcba fulladt.) Azok a pszichikai sajátosságok, amelyek a nemzeti vagy etnikai sajátosságok létrehozásánál szerepet játszanak: az adott etnikumot alkotó osztályok *egymástól különböző* pszichikai sajátosságai.

Marx a következőket írta: „A tulajdon különböző formáin, a társadalmi létfeltételeken különböző és sajátosan alakult érzések, illúziók, gondolkodásmódok és életfelfogások egész felépítménye emelkedik. Az egész osztály teremt meg és alakítja ki ezeket anyagi alapjaiból és a megfelelő társadalmi viszonyokból.” A tulajdon — és a nem-tulajdon — különböző formáinak, a társadalmi létfeltételeknek alapján létrejön az osztályok eltérő pszichológiája és ideológiája. A kapitalisták pszichológiáját „A tőké”-ben Marx részletesen is leírta. Az osztályok pszichológiája és ideológiája az adott társadalmi rend (feudalizmus, kapitalizmus stb.) mellett az etnikumra való tekintet nélkül fő vonásaiban azonos és az ellentétes osztályoknál ellentétes, mert a tulajdon és a nem-tulajdon formái is, amelyeken alapulnak, fő vonásaikban azonosak és ellentétesek. Ez annyit jelent, hogy a magyar, a francia, az orosz feudális parasztok pszichológiája fő vonásaiban azonos és ellentétes a magyar, a francia, az orosz feudális nemesek pszichológiájával, amely fő vonásaiban viszont szintén azonos. A magyar feudális paraszt pszichológiája tehát igen közel áll a francia és az orosz feudális paraszt pszichológiájához és igen távol áll a magyar feudális nemes pszichológiájától. Engels megállapította, hogy „az angol munkásosztály az idők folyamán egészen más néppé lett, mint az angol burzsoázia”, s hogy „a munkások más dialektust beszélnek, más eszméik és képzeteik, más, erkölcesik és erkölcsi elveik, más vallásuk és politikájuk van, mint a burzsoáziának”. Ismeretes Lenin tétele is, amely szerint a kapitalizmusban két kultúra létezik, burzsoá és proletár kultúra, s hogy a nemzeti kultúra jelszava a kapitalizmusban nacionalista jelszó.

Az osztályok pszichológiája és ideológiája azonban, meghatározott társadalmi rendet nézve, etnikumra való tekintet nélkül csak fő vonásaiban azonos, mert a különböző etnikumú népeknél a tulajdon és a nem-tulajdon formái, a társadalmi létfeltételek is csak fő vonásaikban azonosak. A gazdasági alap, a tulajdon formái, a társadalmi létfeltételek fő vonásaik azonossága mellett is minden népnél és minden társadalomban más-más változatban valósulnak meg, s ennek következtében a fő vonásaiban azonos osztálypszichológiának más-más sajátos változatát hozzák létre, mind az uralkodó, mind az elnyomott osztálynál. Az osztálypszichológiának ezek a sajátos változatai, amelyek különböznek és ellentétesek az uralkodó és az elnyomott osztálynál, magyarázzák azután *közvetlenül* az egyes népek történeti — erkölcsi, politikai, kulturális, művészeti stb. — fejlődésének az általános törvényszerűség érvényesülése mellett is sajátos formáit, amelyek mint etnikai vagy nemzeti sajátosságok jelennek meg.

Annyit jelent ez, hogy az osztályokat átfogó közös etnikai vagy nemzeti sajátosságokról nem lehet beszélni? A legkevésbé sem. Nem lehet beszélni az osztályokat átfogó *közös lelkialkatról*. Az azonban teljesen lehetséges, hogy a társadalmi élet meghatározott területein, a díszítményektől a kultúrán át a

szokásokig és az erkölcsökig, az egész társadalomra jellemző etnikai sajátosságok alakuljanak ki. A marxizmus szerint: „Az uralkodó osztály gondolatai minden korszakban az uralkodó gondolatok.” Az uralkodó osztály társadalmi életének meghatározott sajátos vonásai, amelyek közvetlenül sajátos pszichológiájában gyökereznek, átáramlanak az elnyomott osztályhoz, és ennek következtében mint osztályközi etnikai sajátosságok jelennek meg. Az etnográfus vagy a történész azután, aki nem sajátította el kellőképpen a marxista gondolkodást, és így nem a társadalom osztályszerkezetéből indul ki, az ilyen sajátosságokat a burzsoá ideológia maradványainak hatása alatt a nép vagy nemzet közös lelki alkatára fogja visszavezetni.

A nép közös lelki alkatát, a nemzeti jellemet tehát, amely nem tudományos, hanem nacionalista fogalom, el kell ejteni. Helyette a polgári nemzet meghatározásába a nemzeti öntudat ideológiai ismérvét célszerű bevonni. Nemzeti öntudaton vagy nemzeti eszmén az erkölcsi-politikai tudatnak azt a formáját értem, amely a nemzet minden tagja egyéni érdekét feltétlenül alárendeli a nemzeti összérdeknek. Ez a nemzet fogalmának a szubjektív jegye, az az ideológiai vagy tudatforma, amelyben visszatükröződnek a nemzet fogalmának objektív jegyei, a nyelvnek, az államnak és a gazdasági életnek a közössége.

A nemzeti öntudatot vagy nemzeti eszmét a polgári társadalomban az uralkodó burzsoázia dolgozza ki, s a nemzeti eszme itt a burzsoázia érdekeit szolgálja. A nemzeti eszme a polgári társadalomban az elnyomott és kiszákmányolt dolgozó tömegek ideológiai félrevezetésének eszköze. A burzsoázia a saját osztályérdekét a nemzeti érdek leplébe burkolja, a haza szorgálatának tünteti fel, s ennek segítségével a munkásosztályt és a dolgozó tömegeket saját politikai céljai, saját osztálycéljai szolgálatába igyekszik állítani. Erre elegendő példa az első világháború, amelyben a magyar burzsoázia a saját imperialista rabló céljait nemzeti érdeknek tüntette fel — a két világháború közötti nacionalista revizionizmus, amely azt állította, hogy a magyar nép minden nyomorúságának oka a trianoni szerződés — és a második világháború, amikor az uralkodó osztály a magyar dolgozókat a Don mellé küldötte a hazát védeni és a burzsoázia érdekében nyomorúságosan elpusztulni. A Kommunista Kiáltvány ezt a megtévesztést, amelyet a burzsoázia a nemzeti eszmével üz, leplezte le, amikor kimondotta, hogy a polgári társadalomban „a munkásoknak nincs hazájuk”.

Vannak történeti helyzetek, amelyekben a nemzeti eszme a polgárosuló vagy polgári társadalmakban nem ölti még fel, vagy pedig elveszíti ezt a negatív jellegét. Amikor egy ország polgári, kapitalista fejlődését a nemzeti elnyomás akadályozza, a nemzeti függetlenség kivívása előfeltétele a burzsoázia és a proletariátus közötti osztályharc szabad kibontakozásának. Addig, ameddig az ország függetlenségét el nem nyeri, a munkásokat elvonja a nemzeti felszabadulási harc a saját burzsoáziájuk elleni osztályharcától. A felszabadulási harc ilyenkor a nemzeti eszme jegyében folyik, s a polgári nemzet eszméje ebben a stádiumban pozitív szerepet játszik. A magyar történeti fejlődésnek ez a szakasza a XVIII. század végétől 1867-ig tartott. Engels véleménye szerint az 1867-es kiegyezés Magyarország nemzeti függetlenségét elegendő mértékben biztosította ahhoz, hogy a belső osztályharc útja szabadabbá váljék. A polgári nemzeti eszme hasonlóképpen pozitív szerepet töltött be azokban az ázsiai és afrikai országokban, amelyek a második világháború után vívták ki függetlenségüket. Ezekben az országokban a polgári nemzeti eszme pozitív jelentőségét

a függetlenség kiküzdése után is megtartja, amennyiben azokban polgári-demokratikus rendszerek alakulnak ki, amelyek továbbra is harcolnak az imperializmus ellen.

A másik eset, amikor a polgári nemzet eszméje elveszíti negatív jellegét, a fejlett, független kapitalista országokban fordul elő. Itt megtörténik — és mind gyakrabban történik meg —, hogy a burzsoázia alárendeli nemzeti függetlenségét, saját nemzeti érdekeit egy más, erősebb kapitalista ország monopolkapitalista burzsoáziája érdekeinek, hogy cserébe elnyerje ennek támogatását a saját proletariátusával szemben, s így megakadályozza országában a társadalmi haladást. Ilyenkor a burzsoázia által elejtett nemzeti függetlenség megvédelmezése vagy kivívása a társadalmi haladás feltételévé s ezzel nemcsak a munkásosztály, hanem, a burzsoázia uralkodó csoportján kívül, az egész társadalom érdekévé válik. Ez annyit jelent, hogy a nemzeti eszme összeforr a haladás gondolatával, s ezáltal újból pozitív jelentőségre tesz szert. Ez volt a helyzet Magyarországon a második világháború előtt és alatt, amikor a magyar uralkodó osztály alárendelte nemzeti érdekeit a német fasiszta monopoltóke érdekeinek, s amikor éppen ezért a társadalmi haladás érdeke megkövetelte, hogy nemzeti egységfront vagy függetlenségi front jöjjön létre a munkásosztály vezetése alatt. Ez a helyzet ma pl. Olaszországban, ahol az olasz monopoltóke alárendeli nemzeti érdekeit az amerikai imperialista monopoltóke érdekeinek.

A polgári nemzeti ideológiáról térjünk át most a feudális közösségi ideológiára, ahogyan az Magyarországon kialakult és fejlődött. Már volt arról szó, hogy a polgári nemzeti ideológia a polgári társadalom objektív tényeinek visszatükröződése. A feudális közösségi ideológia a feudális társadalom objektív tényeinek a visszatükröződése, s minthogy ezek a tények gyökeresen különböznek a polgári társadalom alaptényeitől, a feudális közösségi ideológia is gyökeresen különbözik a polgári nemzeti ideológiától, mégha a nemzet vagy a haza fogalmára támaszkodik is.

A profitszerzéstől, a burzsoáziát mozgató alapotívumtól, elválaszthatatlan az árutermelés. A munkásokból kisajtolt értéktöbbletet a kapitalistának a piacon kell realizálnia, az értéktöbbletet magában foglaló áruérték pénzzé való átváltoztatása útján. Ebből következik a burzsoázia szükségszerű törekvése arra, hogy országa piacát a maga részére biztosítsa, először a külföldi kapitalisták versenyével szemben, másodszor — ha az országban több nemzetiség él — a nemzetiségi burzsoáziák esetleges versenyével szemben, és harmadszor olyképpen, hogy piacát nemzeti nyelvközössége egész területére kiterjeszti. Ebből viszont következik a burzsoázia igénye a nemzeti függetlenségre, a nemzeti szuverénításra, mert ezek nélkülözhetetlen eszközei a gazdasági függetlenségnek, a külföldi kapitalista verseny távoltartásának. Következik továbbá a nemzetiségek nyelvi, politikai, gazdasági, kulturális elnyomása, nehogy konkurrens burzsoáziát fejlesszenek ki. Következik végül az ország politikai egységének az egész nyelvközösség területére való kiterjesztése. Ami itt előttünk áll, az a polgárosuló magyar nemesség nemzeti programja az 1840-es években: a nemzeti függetlenség, a nemzetiségek asszimilálása, tehát elnyomása, s az Erdéllyel való unió. Ennek a programnak ideológiai alapja a kifejlődött nemzeti öntudat, amelyet szükségképpen a magyar nyelv és irodalom fejlődése kísért. A nemzeti öntudat vagy nemzeti eszme szempontjából hazaáruló volt mindenki, aki hajlandó volt a nemzeti függetlenségről, a nemzetiségek fölötti szupremáciáról és az állami egység épségéről lemondani.

A feudalizmusban egészen más viszonyokkal találkozunk. A feudális földesúr eredetileg és alapjában nem árutermelő. A jobbágyaiból kisajtott terméktöbbletet eredetileg és lényegében közvetlenül maga fogyasztja el. Nem áll versenyben a belföldi piacért se külföldi termelőkkel, se belföldi, akár magyar nyelvű, akár idegen nyelvű földesurakkal. Közömbös számára, hogy az államhatalom területileg nem egységes. *Alapvető* érdekei tehát nem követelik meg se az állami függetlenséget, se a nemzetiségeknek mint ilyeneknek elnyomását, se az államhatalom területi egységesítését. *Alapvető* érdekei mindössze azt kívánják, hogy jobbágyait kizsákmányolhassa, s hogy legyen egy államhatalom, mégha ez idegen is, amely a kizsákmányolás szabadságát biztosítja. A magyar földesúr a XVI. századtól kezdve kezdett ugyan lassan áttérni az árutermelésre. Az áruexporthoz fűződő érdekeit nem egyszer zavarta a Habsburg-államhatalom, amely az összbirodalom érdekeit tartotta szem előtt. Sértették rendi szabadságait — melyeknek lényege a jobbágyok szabad kizsákmányolása volt — a Habsburg-államhatalom centralizációs törekvései is. De mindezeket a sérelmeket alárendelte az ahhoz fűződő legfőbb érdeknek, hogy a Habsburg-államhatalom alapjában mégis biztosította jobbágyai kizsákmányolását, mind magukkal a jobbágyokkal, mind a török hódítóval szemben. Ez a legfőbb érdek volt a mértéke az egyéni magatartás erkölcsi-politikai értékelésének is. Nem azt tekintették árulónak, aki az állam függetlenségét a Habsburgokkal szemben elalkudta, mint a katolikus főurak, vagy akár a törökkel paktált, mint Bocskay és Bethlen. Az áruló az volt, aki, mint ama Székely György, az osztályellenség, a jobbágyok oldalára állott, vagy a jobbágy, aki az úri hatalom ellen felkelt.

Ezekhez hozzá kell még fűzni, hogy a kizsákmányolás megjelenési formája szempontjából lényeges különbség van a feudalizmus és a kapitalizmus között. A feudalizmusban a kizsákmányolás teljesen nyílt és leplezetlen. A jobbágy nagyon jól tudja, hogy saját munkáját és a munkája által előállított terméktöbbletet kénytelen átengedni a földesúrnak robot és adó alakjában. Ha ellenszegül, a földesúr bírói hatalmával, végső fokon a feudális állam hatalmával kerül szembe. Ez az, amit gazdaságonkívüli kényszernek neveznek. A kapitalizmusban ezzel szemben a kizsákmányolás leplezett. A törvény előtt kapitalista és munkás egyenlő, a munkás szabad szerződéssel adja el munkaerejét, s a polgári demokrácia intézményei mellett a munkás formailag ugyanazokat a politikai jogokat gyakorolja, mint a kapitalista. A jobbágy láncát semmiféle képzelt virág nem díszíti, mint a munkásét. Ezért az elnyomott paraszttömegekben mérhetetlen gyűlölet halmozódik fel uraikkal szemben. („Az földesúrnak az pórnál nagyobb ellensége nincsen” — mondotta Eszterházy Miklós nádor.) A feudális uralkodó osztály nagyon nehezen képes ezt a gyűlöletet ideológiai eszközökkel, bármiféle megtévesztő közösségi ideológiával ellensúlyozni.

A magyar feudalizmus ideológiájának első formájával, a keresztény vallási ideológiával részletesebben nem foglalkozom. Elegendő itt annyit megemlíteni, hogy ez az ideológia a jobbágyok feltétlen engedelmisségét követte meg az isten által rendelt földesúri és állami hatalommal szemben. Megkövetelte nemcsak azt, hogy a jobbágy az urának dolgozzon, hanem azt is, hogy a jobbágyság megvédje a földesurakat idegen támadók ellen. A jobbágyság elfogadta a keresztény ideológiát, de, mint az értelem mozgalmak Magyarországon is mutatják, az úri osztály ellen fordította. A vallásos ideológia korszakának vizsgálata helyett áttérek a XVII. század elejétől a XVIII. század

clejég, Boeckaitól Rákócziig lezajlott mozgalmakra, amelyeket némelyek függetlenségi vagy szabadságharcoknak, mások rendi mozgalmaknak minősítenek, ismét mások a mozgalmakban a parasztság akcióit emelik ki.

A XVII. században a kizsákmányolt osztály helyzetét általánosan az jellemezte, hogy mértéktelenül megnőtték a parasztság földesúri terhei, s ugyanakkor ezeket megtették a centralizáló Habsburg-államhatalom által kirótt adók és a Habsburg-hatalom szolgálatában álló zsoldosok sanyargatásai. A lényeg itt nem az, hogy idegen államhatalom adói és zsoldosai képviselték az újabb terhet. A parasztok már Mátyás király adószedői és zsoldoscsapatái elöl is szétfutottak, és a XVII. század zsoldosai közül szép számmal akadtak magyarok is. Básta császári tábornok magyar hajdúkból és székely katonákból álló seregével dúlta fel Erdélyországot. A lényeg itt az, hogy a folyton emelkedő földesúri terhek mellett az állami adók és a zsoldosok sanyargatásai a parasztok helyzetét elviselhetetlenné tették. Ebben a helyzetben elegendő volt a parasztokra nehezedő hatalmi rendszer bármiféle megingása ahhoz, hogy a parasztok fegyvert fogjanak. Ady Endre sokkal jobban meglátta és kifejezte ezt a helyzetet, mint akárhány történész, amikor ezt írta: „Rákóczi, akárki, — Jőjjön valahára — Kígyóinknak, Esze komám, — Lépünk a nyakára.”

A szóban forgó korszak mozgalmainak leegyszerűsített menete vagy osztálymechanizmusa a következő. Egy-egy nagyúr, mint Boeckai vagy Rákóczi, akit a bécsi udvar ostobasága vagy erőszakossága kényszerít erre, vagy egy-egy erdélyi fejedelem, mint Bethlen, akit hatalmi ambíciók töltenek el, fegyvert fog a Habsburg-államhatalom ellen. Sikerre csak akkor számíthatnak, ha megnyerik maguknak a nemességet, s ezért közvetlen célnak a veszélyeztetett rendi szabadságok helyreállítását tűzik ki. A parasztság, amelynek az állami adóteher csökkentését és a zsoldosoktól elszenvedett sanyargatások megszüntetését ígérik, nemzeti különbség nélkül felkel mellettük, parasztlázadás tüze fut végig az országreszen, ahol megjelennek, s a parasztok dühe nemcsak a császári zsoldosok, hanem a magyar földesurak ellen is fordul, kiknek birtokait Bethlen vagy Rákóczi csapataival együtt dúlják, fosztogatják. A nemesség menekül, várakba zárkózik, oltalmát a német katonaságtól várja. Végül azonban, hogy birtokait a dúlástól, fosztogatástól megmentse, a felkelés oldalára áll. Ezek a felkelések — a Rákóczi-felkelés utolsó szakaszának kivételével — soha és sehol nem tűzték ki célnak a Habsburgoktól való elszakadást, tehát az állami függetlenséget. A nemesség nagyon jól tudta, hogy a parasztsággal folytatott osztályharcában és a török invázió veszélyével szemben rá van utalva a Habsburg-államhatalom védelmére. Még kevésbé volt az állami függetlenség a parasztság ügye. A parasztság terhei csökkentését kívánta, s az államhatalom jellegével, a lényegét nézve, nem törődött. A felkelések kompromisszumokkal végződtek, amelyek révén a Habsburg-államhatalom a rendi szabadságokat többé-kevésbé biztosította. A parasztokat minden esetben kijátszották, az ő terheik minden felkelés után tovább növekedtek.

Hogyan alakult a magyar feudalizmus ideológiája ebben a korszakban, a Habsburg-ellenes felkelések korszakában? Ebben az időben előtérbe nyomult már, a vallásos ideológia mellett, a haza gondolata. Sokat emlegetik szegény hazánkat, édes nemzetünket, amely két hatalmas császárság között küzd fennmaradásáért. Ez a haza azonban a nemesek hazája, Werbőczy szavaival a nemes Magyarország, Rákóczi szavaival a nemes magyar nemzet (gens), a nemes vármegyék foglalatja, amelynek ugyan vitatlan vezetője a magyar

etnikumú nemesség, de amelybe a nemesi kiváltságok birtokosai nemzeti-ségi különbség nélkül beletartoznak. Rendi államközösségről van itten szó, amely a rendi kiváltságokat, a rendi szabadságokat védelmezi mind a központi államszervezet, mind a parasztság támadásaival szemben. Ehhez az államszervezethez Erdély nem tartozik hozzá, Erdély külön feudális államszervezet, ezért más haza, mint Magyarország. Mikor Rákóczi Erdélyt megszállja, Erdély államjogilag nem csatlakozik Magyarországhoz, hanem fennmarad, mint magyar vezetés alatt álló külön fejedelemség.

A nemesi haza gondolata mellett kialakult a *Hungarica natio* fogalma. A *Hungarica natio* a magyar állami közösség, leginkább a külföld felé vetített képében. Ebbe már mindenki beletartozik, s ebben az értelemben magyar, *Hungarus*, aki az államközösség tagja, rendi és nemzeti-ségi különbség nélkül, a szlovák jobbágy éppúgy, mint a német polgár, vagy a horvát úr. Ez lényegében a mai állampolgárság feudális formája.

A mozgalmak idején a helyzet megváltozik. A vezetőknek és a nemességnek is, amikor kénytelen-kelletlen felkel, szükségük van a parasztság támogatására. Ekkor már a magyar nemzethez, nemzetséghez, mint etnikai alakulathoz fordulnak, amely urat, nemest és közrendűt egyaránt magában foglal. Most már arról van szó, hogy a német elnyomással szemben mivel tartozik, Bocskai-val szólva, „minden magyar keresztyén ember, s aki igaz magyar, hazájának és nemzetének”. Hasonlóképpen a breznani pátenzben Rákóczi is az édes országunk szabadságát óhajtó „nemes és nemtelen . . . igaz magyarokhoz” fordul.

A fegyvertfogó parasztság, kurucság tudomásul is veszi, hogy ő is tagja „édes nemzetünknek”, de ebből azt a következtetést vonja le, hogy valamilyen formában részesednie is kellene a nemzet szabadságában. Ezt fejezi ki a szegénylegények éneke: „Igen kedveltük a kurucságot . . . Nyerünk, gondoltuk, oly szabadságot”, ha „oltalmazzuk s szabadítjuk szegény hazánkot.”

Mindebből azonban, ha Bocskai kiváltságot hajdúit nem számítjuk, semmi sem lett. S a szegénylegény éneke most már megállapítja, hogy: „Mely dolog bizony meg is lett volna, — Magyarországot megnyertük volna. — Ha sok fondorkodó urak nem lettek volna.” Itt tehát az uraktól átvett haza gondolata osztályharcos élt kap, a „romlásért, kárvallásért” a fondorkodó urakat teszik felelőssé.

Amikor Rákóczi mozgalma összeomlott, a magyar parasztok egyideig még emlegették a haza szabadságát, az édes nemzetet. Éltek azzal az ideológiával, amely, úri eredete ellenére is, saját törekvéseik kifejezésévé vált, és visszavárták a legendás alakká nőtt Rákóczit. De a politikai viszonyok megszilárdulásával a haza újból visszaváltozott a nemesek hazájává, és a XVIII. század második felében a magyar parasztok nagy elnyomtatásukban segítséget már csak a bécsi császártól vártak.

Tegyük fel ezek után azt a kérdést, hogy mikortól lehet magyar nemzetről beszélni a szó tudományos értelmében, tehát mikor keletkezett a polgári magyar nemzet. Ezt megelőzően meg kell azonban jegyezni, hogy a polgári nemzet nem fokozatosan jön létre, nem úgy, hogyha létrejött a nyelvi és az állami közösség, akkor a polgári nemzet felerészben már megvalósult. A polgári nemzet elemei *együttesen* teszik ki a polgári nemzetet. Ha a feudális korban egyikük-másikuk megvalósul, a feudális társadalmi közösség elemévé válik, amely egészen más természetű, mint a polgári nemzet, mégha ideológiájában a haza és a nemzet fogalmai szerepet is játszanak.

Magyarországon a polgári forradalmat tudvalevőleg a nemesség hajtotta végre. A forradalom bukása után az 1867-es kiegyezés a polgári nemzet nemesi programját valósította meg, a függetlenség tekintetében kompromisszumos alapon. Így azonban Magyarországon a polgári nemzet klasszikus, francia formájával szemben ennek csak torz alakja jött létre. A magyar polgári nemzet azért volt torz alakulat, s azért maradt torz alakulat egész fennállása alatt, mert nem a burzsoázia teremtette meg a feudálisok forradalmi megsemmisítésével, mint a francia polgári nemzetet, hanem maguk a feudálisok hozták létre, akik befogadták a feudális nemzetbe, „az alkotmány sáncaiba” a parasztokat és a polgárokat. A magyar polgári nemzet politikai vezető osztálya, a nagybirtok és a nagytőke uralmának politikai képviselője, a dualizmus egész korszakában, sőt azon túl is a kapitalizmus viszonyaihoz a maga módján alkalmazkodó feudális osztály volt, amely, ha fel is hígult különféle elemekkel, változatlanul mint „történeti osztály” igényelte magának ezt a szerepet. Ez a polgári Magyarország nem ismerte a törvény előtti egyenlőség polgári intézményét, ha a munkások, különösen a mezőgazdasági munkások jogai forogtak szóban. Még kevésbé ismerte a polgári demokrácia politikai intézményeit, a nemzet tagjainak azt a legalább formális jogát, hogy résztvegyenek a közügyek intézésében. Ilyen körülmények között a polgári nemzeti ideológia, a hazafias érzésre való polgári hivatkozás, amely 1848-ig, illetve 1867-ig — ha a nemzetiségi kérdést nem tekintjük — a haladást mozdította elő, 1867 után a félf feudális kapitalista osztályuralom leplezésének, a nyers osztályérdek nemzeti köntösbe rejtésének olyan eszközévé változott, melynek megtévesztő szerepe átlátszóbb volt, mint a teljesen kialakult polgári nemzet életében.

A nemzet, mint történetileg létrejött reális közösség, nem enyészett el, amikor a munkásosztály a politikai hatalmat a kezébe vette. A nemzet, mint nyelvi, állami és gazdasági közösség továbbra is fennmaradt, és a szocializmus építésének közvetlen keretétül szolgált. De a munkásosztály hatalomra jutásával a nemzeti közösség szociális tartalma gyökeresen megváltozott. A nemzet most már nem a kizsákmányolók és a kizsákmányoltak közössége, hanem a dolgozók közössége, a munkásosztály vezetése alatt, egy olyan társadalomban, amely a kizsákmányolás minden formáját megszünteti. Ezzel a nemzet szocialista nemzetté és a nemzeti öntudat szocialista nemzeti öntudattá változott. Magyarországon, ahol a polgári alakulat torz alakulat volt, a szocialista nemzet egyben a nemzeti közösségnek első, történetileg teljesen kifejlődött formája.

A „haza” fogalma a feudális korszakában

Eddigi történetírásunknak egyik gyengéje, hogy elhanyagolta az ideológiai tényezők vizsgálatát. Így többek között fel sem vetette azt a kérdést, hogy az osztályok feletti közös haza eszméje, amely megjelent már a magyar történet feudális korszakában, a feudális társadalom osztályainak objektíven, valóságosan fennálló érdekközösségét fejezte-e ki. Vagy nem volt-e inkább hamis, fordított formában való ideológiai visszatükrözése a feudális társadalom objektív alap tényének, a feudális osztályok, a nemesek és a jobbágyok kiegyenlíthetetlen érdekellentétének? Pedig elég ezt a kérdést feltenni ahhoz, hogy a marxizmus szellemében megadhassuk a választ. A feudális társadalomban semmiféle objektív érdekközösség nem áll — és nem is állhat — fenn az osztályok között. A feudális társadalomban a kizsákmányolt jobbágyokat objektí-

ven a legélesebb ellentét választja el az elnyomó nemesektől. A feudális társadalom politikai szerve, a feudális állam objektív működésében osztályállam, amely nem szolgálja a kizsákmányoló és a kizsákmányolt osztály közös érdekét, hanem a nemesség kollektív erőszakszerve a jobbágysággal szemben. Következésképpen a közös haza eszméje a feudális társadalomban nem fejzetheti ki az osztályok objektíven fennálló érdekközösségét, hanem csupán az osztályok kiegyenlíthetetlen érdekellentétének szubjektív, hamis ideológiai tükröképe lehet.

Ez a marxizmus alaptételéből, az osztályharc törvényéből folyik. Ismeretes, hogy a Kommunista Kiáltvány hangsúlyozta, hogy a polgári társadalomban „a munkásoknak nincs hazájuk”. Ezzel a Kommunista Kiáltvány arra az álláspontra helyezkedett, hogy az osztályok érdekellentétén alapuló polgári társadalomban a haza eszméje nem fejzetheti ki a polgárok és munkások objektív érdekközösségét, mert ilyen érdekközösség nem létezik, hanem a hamis, az osztálymegtévesztést szolgáló ideológiai alakatok közé tartozik. Magától értetődik, hogy, mutandis mutatis, a marxizmus álláspontja ugyanez a feudális társadalommal kapcsolatban is, amely nem kevésbé alapul az osztályok érdekellentétén, mint a polgári társadalom.

Ezt az elvont tételt azonban konkrétan is ki kell fejteni. Konkrétan be kell mutatni a magyar történetben a feudális ideológiát változásában, fejlődésében és függésében az objektív társadalmi viszonyoktól, addig a pontig, amelynél általánosan elterjedt az osztályok feletti közös haza, majd az osztályokat átfogó nemzet eszméje is. Utaltam már arra, hogy eddigi történetírásunk az ideológia történetét elhanyagolta. Azt azonban az eddig összegyűjtött anyag is lehetővé teszi, hogy legalább fővonalaiban áttekinthessük a fejlődést, ha számolni is kell azzal, hogy az így nyert képet a későbbi történeti kutatás egyes részleteiben helyesbíteni fogja.

Mindenekelőtt a feudális társadalom objektív viszonyait kell helyesen felfogni. A feudális társadalom alapjában véve a kizsákmányoló nemesek és a kizsákmányolt jobbagyok osztályainak közössége, amelyeknek objektív érdekei gyökeresen ellentétesek. De a feudális társadalom az osztályok érdekellentétei mellett is objektíven fennálló közösség, objektíven fennálló egység, a dialektika nyelvén ellentétek egysége. Mit jelent a dialektikában az ellentétek egysége? Azt jelenti, hogy egymást kizáró ellentétek elválaszthatatlanul összefüggenek egymással. A feudális társadalom abban az értelemben ellentétek egysége, hogy a feudális társadalomban a nemesi osztály és a jobbagyosztály egymást kölcsönösen kizárják és ugyanakkor elválaszthatatlanul összefüggnek egymással. Egymást kölcsönösen kizárják, egymással összeférhetetlenek, mert érdekeik gyökeresen ellentétesek. Ez az objektív érdekellentét a feudális társadalom fejlődésének fő hajtóereje és meghaladásának alapvető oka. Ugyanakkor a nemesi osztály és a jobbagyosztály a feudalizmus egész történeti korszaka alatt elválaszthatatlanul összefüggnek egymással, egymáshoz tartoznak, kölcsönösen feltételezik egymást. A nemesség nem lehet meg a jobbágyság nélkül, amelynek munkaerejét azért zsákmányolja ki, hogy önmagát fenntartsa, és a jobbágyság nem lehet meg a nemesek tulajdonában levő föld nélkül, amelynek használata létfenntartását biztosítja.

A feudális ideológia legfontosabb része éppen a feudális társadalomra, mint ellentétek egységére vonatkozik, nem az egységben adott abszolút ellentétre, amelyet elleplez, hanem az ellentétet összefoglaló relatív egységre, amelyet kiemel. A feudális ideológiát az uralkodó osztály alkotja meg és terjeszti

el az elnyomott osztályban is, aminek következtében a feudális osztály ideológiája az egész társadalom ideológiájává válik. Ezt az ideológia-történet szempontjából rendkívül fontos tételt Marx a Német Ideológiában fogalmazta meg általános alakban, ahol ezt írta: „Az uralkodó osztály gondolatai minden korszakban az uralkodó gondolatok.” Ahhoz, hogy a nemesség osztályuralmát fenntarthassa, nem elégséges a nyers erőszak, az ún. gazdaságon kívüli kényszer. Szüksége van arra, hogy a kizsákmányolt jobbágytömegeket ideológiailag is befolyásolja. A jobbágytömegekben olyan nézeteket, olyan illúziókat kell elterjeszteni, amelyek a feudális társadalmat igazolják és visszatartják a tömegeket a feudális társadalom ellen való fellépéstől. Ez azonban csak bizonyos mértékben sikerül. A fejlődés meghatározott fokán a jobbágytömegek forradalmi értelemben magyarázzák az uralkodó osztálytól átvett ideológiát, és ezt a feudális társadalom ellen fordítják.

A jobbágyok objektív érdekei nemesek a földesúri kizsákmányolás elleni küzdelmet követelik meg. A nemesek elleni osztályharc ugyan mindig alapvető marad, de időnként kiegészülhet más objektív érdekellettel. A jobbágyok objektív érdekeibe beleütközik a központi hatalom megerősödése is az által, hogy nemcsak védelmezi a földesúri kizsákmányolást, hanem meg is tetézi ezt az adókizsákmányolással és a jobbágyokat sanyargató zsoldoscsapataival. Az objektív helyzet itt ugyanaz, akár a hagyományos központi hatalom, akár idegen központi hatalom lép fel igényeivel a jobbágyokkal szemben. A jobbágytömeget objektív érdekei idegen hatalmak háborús támadásával szemben is védekezésre kényszeríthetik. Az ellenséges hadseregek a falvakat felgyújtják, a jobbágyok jószágait elhajtják, megfosztják a jobbágyokat utolsó életlehetőségüktől is, amelyet a feudális kizsákmányolás még meghagyott, sőt a jobbágyokat, asszonyaikat és gyermekeiket rabságba hurcolják.

Az idegen hódítás fenyegeti a nemesek kizsákmányoló uralmát is saját jobbágyaikon. A központi hatalom erősödése pedig, akár a hagyományos, akár idegen központi hatalomról van szó, korlátozza a nemesek uralmát jobbágyaikon. Az ilyen helyzet ugyan átmenetileg sem létesít objektív érdekközösséget a nemesek és jobbágyok között. Az ellenség közös, de a nemeseknek és a jobbágyoknak más-más objektív érdekeit fenyegeti. Azonban annak következtében, hogy az ellenséges erő egyszerre fenyegeti a nemesek és a jobbágyok bár különböző érdekeit, a két ellentétes érdekű osztály között átmeneti együttműködés jöhet létre a közös ellenség ellen.

A történeti körülményektől, a társadalom ideológiai viszonyaitól függ azután, hogy az objektív érdekharc, amelyet a jobbágyok az őket kizsákmányoló nemesek ellen vívnak, vagy a jobbágyok és a nemesek együttes harca a közös ellenség ellen, milyen ideológiai formába öltözik, miféle eszmei harc alakjában jelenik meg.

Amikor a soknemzetiségű magyar feudális társadalom kialakult, a XI—XII. században, a haza eszméje későbbi értelmében még teljesen ismeretlen volt. A szót — patria — használták, de csupán lakóhelyet jelentett, mint ez I. László egyik törvényéből kitéjük. Ismeretes volt a nemzet — natio — fogalma is, de ez sem fejezett ki valamilyen politikai vagy érdekközösséget, csupán a nyelvi vagy etnikai közösség kifejezésére szolgált. Kálmán király egyik törvényében pl. „bármilyen nyelvű vagy nemzetbeli szolgáról” van szó. A szolgákat a soknemzetiségű magyar társadalomban megkülönböztették nyelvük szerint, amint különbséget tettek közöttük pl. munkabírásuk vagy munkaügyességük szempontjából. A haza és nemzet fogalma ekkor még

valóságosan létező, objektív viszonyokat fejezett ki. A lakóhely vagy szülőföld, és a nemzet etnikai közössége a valóságban is fennálló, objektív viszony.

A XI—XII. században tehát a magyar feudális társadalom ideológiájában nem találni se nemzeti, se hazafias elemeket a későbbi értelemben. A társadalom ideológiája ebben az időben kizárólagosan a keresztény vallási hiten alapult. A keresztény hitet az állam alapításakor a kialakuló feudális uralkodó osztály kényszerítette rá a szó szoros értelmében a társadalomra. A keresztény vallási ideológia azt hirdette, hogy a feudális társadalmi rend isten akaratán nyugszik. Anonymusnál azt olvassuk, hogy az országot vagy államot (regnum) a királyok és a nemesek isten kegyelméből bírják. A keresztény ideológia szerint a jobbágyok feltétlen hűséggel és engedelmességgel tartoznak uraiknak. Ebből következik, hogy a jobbágyok kötelesek uraikat, a feudális államban megszervezett egész nemességet és magát a feudális államot mindenféle ellenséges támadással szemben megvédelmezni.

A jobbágság magáévá tette a rákényszerített vallásos ideológiát, de ezt csakhamar a nemesség ellen fordította. Antifeudális osztályharcának igazolását a vallás tanításaiban kereste és találta meg. Ez volt a helyzet még az 1514. évi nagy paraszttöradalom idejében is. Semmi nyoma sincs annak, hogy a felkelt jobbágyok a haza vagy a nemzet érdekeire hivatkoztak volna. Viszont minden adat arra mutat, hogy a parasztok háborújukat alapján a vallásos ideológia jegyében vívták meg. A jobbágyok azért fogtak fegyvert, azért vették fel a keresztet, hogy a keresztény hit védelmében szembeszálljanak a hitetlen törökökkel. Amikor pedig a törökök ellen indult hadjárat a nemesek elleni háborúvá változott, ennek jelszavait és igazolását újból a keresztény vallásból merítették. Dózsa azt hangoztatta, hogy isten előtt nincs különbség az emberek között, saját seregét a keresztiesek áldott népének, szent gyülekezetnek nevezte, a nemeseket kiátkozással és örök büntetéssel fenyegette és hitetleneknek bélyegezte meg őket.

Pedig időközben a haza fogalma új, politikai tartalmat kapott, amely a nagy parasztháború idején már a jobbágyokra is kiterjedt. (Emellett fennmaradt a hazának lakóhely, szülőföld értelme is.) Ez a fejlődés a XIII. század második felében indult meg. Társadalmi alapja az volt, hogy a nemesség, amelynek tagjait korábban csak a személyes hűség köteleke fűzte egymáshoz és a királyhoz, a vármegyék és az országgyűlés útján közösséggé, „a nemesség egyetemévé” szerveződött. A nemesi közösség azután a haza fogalmát saját eszmei jelképévé alakította át. A nemesi osztályközösség objektív valósága eszmei vetületként a haza alakjában jelent meg, amelynek szabadságát — mint ezt a XIII. század második feléből eredő okiratok tanúsítják — a nemeseknek nemcsak kötelessége, de dicsősége is megvédeni.

A haza ekkor még csak a nemesek hazáját jelentette, éppúgy, ahogy az országot vagy államot a nemesek birtokának tekintették. Emellett az ország területén több hazát is megkülönböztettek. Werbőczy Hármaskönyvében külön haza a szorosabb értelemben vett Magyarország, Horvátország, Szlavonia és Erdély. Erdélyt még a XVII. században is a magyartól különböző hazának tekintették. De a jobbágyokat kötelező hűségből az következett, hogy kötelesek a nemesi hazát is megvédelmezni. Amikor azután a török támadások a nemesi hazát veszélybe sodorták, az uralkodó osztály kiterjesztette a haza fogalmát a jobbágyokra is, hogy hathatósabban szoríthassa őket a feudális állam védelmére. Ekkor jelent meg a nemesek és a jobbágyok közös hazájának, az osztályfeletti közös hazának a gondolata, amelynek védelmében

— most már tehát nemcsak uraik érdekében — a jobbágyok kötelesek a legmesszebbmenő áldozatokat is meghozni. Ez a gondolat már eltorzította az objektív valóságot, az objektíven fennálló feudális társadalmat, amelynek lényege az, hogy *ellentétes* érdekű osztályok egysége, ellentétek nélküli egységnek. az osztályok állandó érdekközösségének tüntette fel.

A közös haza, amely rendi és nemzeti különbség nélkül kiterjedt Magyarország minden lakosára — Hungaria, amelynek lakosai a Hungari — Hunyadi János kancellárjának, Vitéz Jánosnak a pápához intézett egyik levelében, a XV. század közepén, tűnik fel először. (Emellett szintén fennmaradt és még a Rákóczi-korban is előtérben volt a nemesek hazájának, a „nemes hazának” a gondolata.) Tudjuk, hogy Hunyadi János valóban arra törekedett, hogy a jobbágyokat harcra mozgósítsa a törökök ellen. Bonfini idézi is Hunyadi egyik beszédét, amelyben ez — egyesítve a vallásos és a hazafias ideológiát — a jobbágyokat arra buzdítja, hogy „hazájuk üdvéért és örök boldogságukért” álljanak helyt a törökök ellen. De akár hivatkozott a hazára Hunyadi, akár nem, buzdító beszédében a fősúlyt Bonfini szerint is a jobbágyok objektív érdekeire vetette. Főleg azt hangsúlyozta, hogy a török győzelem következménye a jobbágyok vagyonának romlása, gyermekeik szolgasága, asszonyaik meggyalázása, házaik felgyújtása lenne. Hunyadi tisztában volt azzal, hogy elsősorban a jobbágyok objektív érdekeire kell hivatkozni, ha az uralkodó osztály harcba akarja őket vinni a külső ellenség ellen. Az volt a nézete, hogy a jobbágykatonákat elsősorban a Délvidéken kell toborozni, amelynek népe tapasztalatból tudja már, hogy mennyi csapást zúdít rá a török támadás.

Az 1514. évi parasztháború ideológiai története azt mutatja, hogy a jobbágyság nem tette magáévá a közös haza eszméjét. A kizsákmányoló feudális társadalmi rendet, amelynek súlya alatt egyoldalúan szenvedett, nem tudta a közös haza úri gondolatával összeegyeztetni. De a közös haza eszméje a bosszúálló nemesség ideológiájában is háttérbe szorult és előtérbe került a nemesi haza objektív valósága. Az akkori humanisták, Bekényi Benedek és Hagymássy Bálint, Szapolyait és jobbágygyilkos társait azért ünnepelték, mert megmentették a hazát és a szabadságot, vagyis a nemesek hazáját és a nemesek szabadságát a jobbágyok kizsákmányolására. 1540-ben azonban, már a török hódítás idején, Szapolyai újból azon panaszkodott, hogy a pórnép „örökké csak a maga hasznát keresvén, hazáját, ha kell, el is tagadja”. Végeredményben az ideológiai fejlődésnek ebben a szakaszában a nemességnek nem sikerült bevinni a közös haza eszméjét a jobbágyság tudatába.

Meg kell jegyezni, hogy igaz ügyért hamis ideológia zászlaja alatt is lehet küzdeni. Ilyenkor a hamis ideológia a társadalmi haladást szolgálja. Dózsa parasztforradalmá haladó jellegű volt, bár a forradalmat hamis vallási ideológia vezette. Éppúgy a Hunyadi János irányította török-ellenes harcokban, a vallási ideológia mellett, a közös haza hamis ideológiája is haladó szerepet töltött be, mert a török hódítás az egész magyar társadalom haladásának lehetőségeit elfojtotta volna.

A XIII. század második felétől kezdve, a haza fogalmának átalakulásával párhuzamosan és az ezt előidéző okok hatása alatt, a nemzet fogalma is kibővült. Fennmaradt a nemzetfogalom eredeti értelme, az etnikai vagy nyelvközösség is. Werbőczy a Hármaskönyvben a magyar, német, szláv stb. jobbágyokat említve, ezeket nemzeteknek (nationes) nevezi. Rákóczi Ferenc pátenseiben szintén magyar, oláh, rác nemzetéről beszél. De a nemzet — natio vagy gens — fogalma más jelentésre is szert tett. (A gens szónak is több értelme

volt; a nemesség mellett a népet is jelentette.) Új, politikai értelmében már csak a nemességet foglalta magában. Ebben az értelemben olvasunk a XIII. század második feléből eredő oklevelekben a magyar nemzet becsületéről, dicsőségéről, hírnevéről, vagy később, a XIV. század derekán, a magyar nemzet államáról.

A nemzetnek ez az új fogalma közvetlenül a magyar etnikumú nemességre vonatkozott, amely a nemesség etnikai szempontból uralkodó rétegét alkotta. Ez már Kézai krónikájából megállapítható, aki, a magyar nemesség hun származását fejtegetve, a magyar etnikumú nemesség eredetét vezette vissza a hunokra. A nemzet fogalmába azonban bevonták a más nemzetiségű nemeseket is. Ebben a szellemben beszélt az 1606. évi bécsi béke a magyar nemesekről és a hozzájuk tartozó nemzetbeliekről, vagy a horvát származású Zrínyi a Scitiából kijött vitéz magyar eleinkről, vagy az ugyancsak horvát eredetű Janus Pannonius a maga hunságáról.

A XV. század ebben a tekintetben nem hozott változást. A huszita hatás csak abban nyilvánult meg, hogy a magyar (nemesi) nemzet fogalmában külön hangsúlyozták a magyar nyelv jegyét. Így pl. Hunyadi Mátyás III. Frigyes német császárt „a magyar nemzet (gens) és a magyar nyelv ellenségének” mondotta. Azonban a husziták forradalmi nézetével ellentétben, amely szerint a nemzet a dolgozó népből áll, a magyar nemesi felfogás kirekesztette a jobbagyságot a nemzet politikai fogalmából. A nemzetnek ezt a politikai fogalmát a történettudományban feudális nemzetnek nevezik. Ez a fogalom még mindig az objektív valóságot, a nemesi osztály valóságos érdekközösségét fejezte ki.

A fejlődés eredményeképpen bevonult tehát a társadalmi ideológiába a vallásos elemek mellé a nemesi nemzet objektív kategóriája, s a haza szubjektív, hamis fogalma, amelynek az osztályfelettségét azonban ebben az időben a nemességnek még nem sikerült elismertetnie. Hunyadi Mátyás a pápához intézett egyik levelében ennek megfelelően beszélt arról, hogy „hitünkért és hazánkért” minden körülmények között helyt fog állani.

A nemességnek ez a kettős, egyrészt vallásos, másrészt hazafias-nemzeti ideológiája már a XIII. században kialakult. A humanizmus a XV. században és a reformáció a XVI. században semmi lényegeset sem tett hozzá, a huszitizmus is — a nyelvi elemet hangsúlyozva — csak formailag módosította. A XV. században mindössze a közös haza gondolatával gyarapodott, anélkül azonban, hogy a jobbagyságot ezt a gondolatot elfogadta volna.

A nemzeti-hazafias ideológia a XVII. században fejlődött tovább és a XVIII. század elejére alárendelte magának a vallásos ideológiát is. Mi volt ennek a fejlődésnek az objektív alapja? A XVII. század folyamán az árutermelésre áttérő nemesség a maradék-Magyarországon végleg maga alá tiporta a jobbagyságot. A könyörtelenül kizsákmányolt jobbagyságban mérhetetlen gyűlölet halmozódott fel uraival szemben. Ezt minden egykorú forrás tanúsítja. Az 1630-as évek elején Eszterházy Miklós nádor azt mondotta, hogy „az földesúrnak az pórnál nagyobb ellensége nincsen”. S a XVIII. század elején Rákóczi Ferenc arról beszélt, hogy „a parasztokat bensőséges gyűlölet” vezeti uraik ellen. Azonban a földesúri elnyomás csak egyik, bár alapvető oka volt a jobbagyok nyomorúságának. A földesúri terheket megtette a Habsburgok kezén levő központi államhatalom, adóival és azzal, hogy rászabadította garázda zsoldoscsapatait — vallonokat, németeket vagy magyar hajdúkat, egyre megy — a jobbagyságra. Ennek következtében a jobbagyok helyzete egyre elviselhetetlenebbé vált. Magára hagyva azonban a jobbagyságnak nem volt

ereje, hogy a siker reményében megkísérelhesse a ránehezedő iga lerázását. Viszont nyomban csatlakozott bármiféle úri szervezkedéshez, amely fegyvert fogott a fennálló rend ellen. Lényegében az egész százéves korszak alatt olyan volt a helyzet, amilyenek Du Héron varsói francia követ 1702-ben jellemezte: „A nép csak vezérre vár, hogy fellázadjon.” Ilyen vezér volt a korszak elején Bocskai és a korszak végén Rákóczi Ferenc. Mihelyt Bocskai vagy Rákóczi, a Habsburg-hatalom által érdekeikben sértett feudális nagyurak fegyvert fogtak, a jobbágyok felkeltek és rátörték a gyűlölt nemesekre meg az őket sanyargató zsoldosokra. A Bocskai- és Rákóczi-felkelés egyaránt parasztlázadással kezdődött. Bocskairól az egykori forrás így ír: „... a föld népe, azok, akiket vagy a Tisztviselők, Urok vagy a Németség valaha megsarczoltak vala, bosszúságuknak kitöltésére mind hozzá mennek vala”. A Rákóczi-felkelés kezdetéről pedig azt mondja az egykorú forrás: „Támadá paraszthad, akik az uraknak és a főrendeknek mindenféle marhájokat eldulák, prédálák, udvarházokat elpusztíták, prédálták, vesztegették s kimondhatatlan károkat tettek.”

A nemesek a felkelt jobbágyok elől a várakba menekültek, fegyverkeztek ellenük, de legfőbb bizalmukat a német katonaságba, vagyis a Habsburg-államhatalom erejébe vetették. Ez éppúgy jellemezte a Bocskai-felkelés elejét, mint a Rákóczi-felkelés kezdetét. A felkeléshez csak akkor csatlakoztak, amikor belátták, hogy ez az egyetlen mód arra, hogy megmentse birtokaikat a további dúlástól, fosztogatástól. A Bocskai-felkelés idején a Trencsén és Nyitra megyei nemesek meg is írták Mátyás főhercegnek, hogy életük és birtokaik megmentése végett kénytelenek a felkelőkhöz állani.

A Habsburg-ellenes felkelések és általában az egész korszak ideológiája ilyen körülmények között alakult ki. A felkelések vezetői feudális nagyurak voltak, s programjuk a nemesi érdekeket fejezte ki. Bocskai „hitünk és törvényeink, megromlott szabadságunkért” fogott fegyvert. A protestáns hit szabadságának biztosítása ekkor még nagy szerepet játszott. A felkelés jel-szava is pro patria et fide volt. De azt már az egykorúak is felismerték, hogy a vallásszabadság követelése csak ideológiai leple volt a nemesség politikai, hatalmi törekvéseinek a központi Habsburg-államszervezettel szemben, amint az ellenreformáció ideológiája a Habsburg-állam központosító törekvéseit leplezte. Religióról beszélnek, de a regioról (az országról, államról) van szó, mondották. A nemesség politikai követeléseit a szabadság helyreállításában foglalták össze. Szabadságon a nemesi szabadságok foglatatát értették és a szabadságjogok között legfontosabbnak a jobbágyokon való uralmuk szabadságát tekintették. Amikor az 1605. évi szerencsi országgyűlés kiáltványt intézett a külföld összes nemzetéhez, ebben a magyar királyság legfontosabb szabadságjogai közé sorozta, hogy „bármelyik úr és nemes szabadon uralkodjék birtokain”. Itt tehát az ország szabadsága világosan a nemesek szabadságát, ez pedig a jobbágyok szolgátságát jelenti. Ezt a szabadságjogot sértette meg a központi államhatalom, amikor önkényesen bánt a nemesek birtokjogaival, adókkal és zsoldosokkal sanyargatta a jobbágyokat és így elvonta munkateljesítményüknek, többletmunkájuknak egy részét, amelynek egészére, a jobbágyi munkaerő kizárólagos kizsákmányolására a nemesi földesurak tartottak igényt.

Nyilvánvaló, hogy egyedül ezzel a programmal a felkelt jobbágyokat se leszerelni, se a Habsburg-hatalom ellen fordítani nem lehetett. Új ideológiára volt szükség, amely a nemesi osztályérdeket a nemesség és a jobbágyság közös érdekének tüntethette fel. Az ideológia megújítása abban állott, hogy a

magyar nemzet etnikai, az objektív valóságot kifejező fogalmát kitágították a magyar etnikumú nemesség és jobbágyosság állandó politikai érdekközösségének hamis fogalmává. Ehhez az objektív alapot az nyújtotta, hogy a központi Habsburg-államhatalom adóival és zsoldosaival egyszerre sértette a nemesek és a jobbágyok érdekeit. Így azután a közös haza korábbi hamis eszméjét kiegészítette az etnikai magyar nemzet osztályfeletti politikai közösségének nemkevésbé hamis gondolata. (Ez sem szorította ki a nemesi nemzet korábbi fogalmát. Rákóczi kiáltványában a keresztény világhoz pl. a „dicsőséges magyar nemzet” — gens — az utóbbi értelemben szerepel.)

Bocskai már arról beszélt, hogy mivel tartozik „minden magyar keresztény ember s aki *igaz magyar*, hazájának és *nemzetének*”. Magyar nyelvű gönci kiáltványában „*minden* nemzete és hazája szerető vitéz emberhez” fordult, ha ki is emelte ezek közül a nemes urakat. S amikor a nemesek a hajdúknak irnak, „véreinknek” tisztelik meg őket. Hogy itt valóban az etnikai értelemben vett magyar nemzetről van szó, kitűnik már abból is, hogy amikor a felkelés vezetői az országban élő más nemzetekhez fordulnak, a nemzetre, a nemzeti érdekekre való hivatkozás elmarad, s ahelyett a közös haza régebbi jelszava szerepel. Így, amikor a hajdúkapitányok latin nyelvű felhívással fordulnak a német-szlovák bánvárosokhoz, a felhívásban csak „édes hazánk, Magyarország”-ról, a Hungarusok hazájáról van szó. A megkülönböztetés természetes oka az, hogy a zömében etnikailag magyar nemességnek csak a magyar nyelvű jobbágyokkal szemben lehetett az etnikai közösség érzésére hivatkozni.

A felkelés sikere megmutatta a mozgalom úri értelmét. A győzelem után az országgyűlés a nemesi megyék hatáskörébe utalta a jobbágyköltözés kérdését. Ezzel ezt a jobbágyok helyzetére sorsdöntő kérdést kivonta a központi államhatalom befolyása alól. A nemes most már valóban állami beavatkozástól mentesen, „szabadon uralkodhatott birtokain”.

A magyar jobbágyosság egyelőre nem fogadta el az új nemzeti ideológiát. De török és német garázdálkodásoktól éppúgy sújtva, mint a nemesek, most már magáévá tette a közös haza régebbi gondolatát, amelynek jegyében a jobbágyok nemzeti különbség nélkül összefoghattak a nemesek ellen. Az 1631. évi Császárság Péter-féle felkelés idejében, amely közvetlenül a magyar zsoldosok sanyargatásai miatt tört ki, a magyar jobbágyok „szegény hazánkról” beszélnek és, összefogva a szlovák és ruszin jobbágyokkal, „az ország fölkölt földnépe” nevében emelnek szót. A fegyveressé vált osztályharcban azután a nemesek most már a jobbágyoknak is nyíltan megmondották, hogy mit kell azon a szabadságon érteni, amelynek védelmében Bocskai idejében harcba hívták őket. Bosnyák Tamás füleki várkapitány ezt írta a parasztkapitányoknak: „Hazánk szabadsága azt tartja . . . ki-ki csak földesurának keresse kedvét.” Eszterházy Miklós nádor pedig arra intette a nemességet, hogy „nyúljon hozzá maga is szabadsága oltalmához”.

A Császárság Péter vezette felkeléssel kapcsolatban ugyanazt látjuk, mint Dózsa nagy parasztháborújában. A jobbágyosság ugyan elfogadta az úri ideológiát, de, amint Dózsa korában a vallásos ideológiát, most a közös haza eszméjét fordította a feudális osztályrend ellen. A szegény haza nevében „az szegény jobbágyoknak szolgálatjáról való könnyebbségeket” követelte, és azt kívánta, hogy az idegen zsoldos népet távolítsák el az országból.

A századvégi császári abszolútizmus azután, amely az idegen, német nemzet hatalmaskodásainak mezébe öltözve jelent meg, és egyaránt sújtotta a magyar nemeseket és jobbágyokat, arra indította a magyar jobbágyosságot,

hogy magáévá tegye a nemzeti érdekközösség úri ideológiáját is. Rákóczi hadbahívó breznani kiáltványa ugyan a felkelés valódi célját, az ország dicsőséges vagy nemesi szabadságának helyreállítását, nyíltan megjelelte. Ugyanakkor azonban „az szegénységnek teljes nyomorúságának megváltását” is ígérte. És — ha nem is a kiáltványban — Rákóczi megígérte a felkelő jobbágyoknak a földesúri hatalom alól való szabadságot is. Így tehát a felkelés programjában a szabadságnak osztálytartalmára nézve ellentmondó, kettős fogalma szerepelt: a nemesek szabadsága, amely kizárta a jobbágyok szabadságát, és a jobbágyok szabadsága, amely kizárta a nemesek szabadságát. A hazáért és e kétértelmű szabadságért — pro patria et libertate — hívta hadba Rákóczi, a vallásos ideológia motívumait teljesen mellőzve, mindazokat a nemes és nemteleneket, akik édes hazájuk és dicsőséges nemzetük szabadságát óhajtják.

Kétségtelen, hogy itt a magyar nemzet új, etnikai-politikai fogalmáról van szó. Kitűnik ez a Rákóczi-korszak nagyszámú dokumentumából. A vetési pátenis hiteles magyarázata például az „igaz magyarságát mutató, fegyverével országunkat, a nemes hazát oltalmazó kuruc” jobbágyokról beszél. Vagy Rákóczi szembeállítja „édes nemzetünket” a rác és az oláh nemzettel. Bercesényi pedig „igaz magyarri vérségéből int mindeneket, valakik . . . személyválogatás nélkül nemzetünk fiai”. Amikor viszont a felkelés vezetői az országban élő más népekhez fordulnak, nincs többé szó nemzetről, hanem legfeljebb a közös hazáról. Rákóczi a szerbekkel szemben „édes magyar hazánkra” hivatkozik, Bercesényi pedig, a szlovák szegénységhez szólva, még a haza fogalmát is mellőzi, és csak a prédálás szabadságát, a szabad — a szlovák szövegben a magyar szó szerepel — „nyeresygh”-et ígéri. Arra is számos adat van, hogy a magyar jobbágyság az ígéretek hatása alatt elfogadta a nemzeti ideológiát. Esze Tamás például „édes hazánkról” és „édes nemzetünkről” ír Rákóczinak, és „igaz hazafiúságát megbizonyítani kívánja”. Egyik hadnagya pedig, a debreceni Szabó Tamás arról beszélt, hogy „az igaz magyar vér benne is felbuzdult”.

Közismert, hogy az ígéretekből semmi sem lett, a jobbágyságot félrevezették, rászedték. A szatmári béke csak a nemesi szabadságot, a nemesek kizsákmányoló hatalmát és elnyomó uralmát biztosította a jobbágyokkal szemben. Ezért már a felkelés alatt azt látjuk, hogy a jobbágyok, a szegénylegények az uraktól átvett és eredetileg az úri osztályérdeket szolgáló hazafias-nemzeti ideológiának osztályharcos tartalmat adnak és ezt az úri osztály ellen fordítják. A „Szegénylegények éneké”-ben megszólal előbb a becsapottság érzése. „Igen kedveltük a kurucságot, — Oly igen kaptuk, mint egy újságot. — Nyerünk, gondoltuk, oly szabadságot: — Oltalmazzuk — S szabadítjuk — Szegény hazánkot.” A „Szegénylegények éneké”-nek egy másik verssora már az urakat teszi felelőssé a kárvallásért: „Mely dolog bizony meg is lett volna, — Magyarországot megnyertük volna — Ha sok fondorkodó urak nem lettek volna.” Végül pedig a jobbágyok a „Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése”-ben az urakkal szemben magukat nyilvánítják az igaz magyaroknak: „Nem olyan az ördög, amint őtet írják! — Nem is mind magyarok kik magukat vallják — Idővel dolgai kinyilatkoztatnak — Ki volt igaz híve az Magyarországnak.” Betetőzi azután ezt az ideológiai fejlődést a szatmári béke után kelt Rákóczi kesergője, ahol az urak mint a magyar ügy árulóí jelennek meg: „Megfizeti még az árát az árulásnak — Kipótolja maradéka Esze Tamásnak — Ha nem másnak.”

A Rákóczi-felkelés után még évtizedekig fentmaradt az osztályharcos hazafiságnak és nemzeti érzésnek ez az ideológiai hagyománya. A magyar jobbágynép körében visszaemlékeztek a hazáért, a haza szabadságáért vívott harcokra, emlegették az édes magyar nemzetet és szidalmazták az urakat, akik „tulajdon véroket” adják idegen járomba. De a XVIII. század második felében ez az ideológia majdnem nyomtalanul eltűnt. Az átméleti együttműködéssel ényészett annak ideológiája is. Leplezetlenül kibontakozott újra az osztályharc. Ekkor a magyar jobbágyság már csak a bécsi császártól várt — és kapott is — segítséget urai elleni osztályharcában, s eszébe se jutott, hogy a bécsi kormánynál a magyar haza és nemzet érdekeire hivatkozzék. Az Urbéri rendelet kiadása idejében a haza, a nemzet és a szabadság ideológiája már csak a nemesség objektív osztályérdekének nyílt kifejezése volt. A központi kormány által kezdetben elnézett dunántúli jobbágymozgalmak idején Festetich Kristóf gróf azon riadozott, hogy „már az Úristen irgalma legyen szegény hazánkkal, ha a parasztságra hagyatik országunk vezérlése, boldogítása és gyarapítása”. A nemesi megyék pedig azzal vádolták a császárnőt, hogy az Urbéri rendelettel „tüllépi királyi hatalmát és a nemzet szabadságát nem tartja tiszteltben”. A társadalmi ideológiában a haza, a nemzet, a szabadság eszméje visszahúzódott a nemesi osztályérdek objektív alapjára. Új korszaknak, a polgári reformkorszaknak kellett eljönnie ahhoz, hogy ezek az eszmék új, magasabbrendű — bár még mindig hamis — tartalommal telítődjenek. És a szocializmus korszakának kellett elérkeznie, hogy a haza, a nemzet és a szabadság eszméi az objektív társadalmi viszonyok valóságghú kifejezésévé váljanak.

Э. МОЛЬНАР

ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ В ЭПОХУ ФЕОДАЛИЗМА

К Национальному Вопросу

Резюме

Статья рассматривает различное классовое содержание понятия нации в эпоху феодализма, капитализма и социализма. Неправильной оказалась практика историографии, которая опрокинула существующее только в социалистическом строе понятие надклассовой родины во время капитализма и феодализма и показала венгерскую историю до XVIII в. в таком виде, как будто дворянство постоянно изменило делу надклассовой родины, а крепостное крестьянство постоянно защищало его.

Нация — как это определяется марксизмом — является специальным продуктом буржуазного развития, его объективные признаки сводятся к общности языка, государства (территории) и экономической жизни. Определенный Сталиным четвертый признак нации, относящийся к общему психическому складу, является, однако, не только непостижимым, а на деле даже не существует. Понятие национального характера принадлежит к идеологическому арсеналу буржуазного национализма. Марксизм признает, что существуют национальные этнические особенности, в создании которых играют роль и определенные психические особенности, но он отрицает, будто эти представляли собой надклассовые особенности данной народности. Маркс, Энгельс, Ленин показывают, что у отдельных наций психология, мораль, культура эксплуатирующих и эксплуатируемых классов совсем различны и тождественны в главных чертах с психологией и с идеологией соответствующего класса других наций. У отдельных наций специальные варианты экономического базиса, форм собственности создают также особенные варианты классовой психологии и они появляются в историческом развитии отдельных народов как этнические или национальные особенности, но их не возможно вывести из общего, душевного склада народа или нации, хотя определенные черты распространяются с одного класса на другой.

Вместо ненаучного, националистического понятия общего душевного склада народа более правильно применение понятия национального самосознания. Это то морально — политическое сознание, в смысле которого индивидуум подчиняет свои личные интересы общему национальному интересу и та форма идеологического сознания, в котором отражаются объективные признаки понятия нации.

В буржуазном обществе национальная идея находится на службе буржуазии (например первая мировая война, националистический ревизионизм и вторая мировая война). Национальная идея играет, однако, положительную роль тогда, когда внешняя угнетательская сила препятствует буржуазному капиталистическому развитию страны (например история Венгрии с конца XVIII в. до 1867 г.). Или когда в развитых капиталистических странах буржуазия, исходя из классовых интересов, подчиняет интересы нации буржуазии другой страны и обеспечивающая общественное развитие национальная независимость является интересом рабочего класса и всего общества (например положение Венгрии во время второй мировой войны).

Феодалная идеология коренным образом различна от буржуазной национальной идеологии. Феодалный помещик не товаропроизводитель, его основные интересы не требуют ни государственной независимости, ни угнетения национальностей как таковых, ни единства государственной организации. Хотя в ходе XVII в. интересы переходящего на товаропроизводство венгерского дворянства задевались стремлением государства Габсбургов к централизации, дворянство все же подчиняло такое ущемление своих интересов своему основному интересу — обеспечению эксплуатации своих крепостных. Дворянство было принуждено и идеологическими средствами противодействовать ненависти к господам, особенно резкой в рядах крепостного крестьянства вследствие открытой эксплуатации феодализма. На такой основе статья рассматривает движения против Габсбургов в XVII — начале XVIII в. В XVII в. государственные и помещичьи бремена сделали положение крепостных настолько непосильным, что они воспользовались всяким возможным случаем для восстания. Восстания — классовый механизм которых является в общем таковым — за исключением последнего периода освободительной войны Ракоци не поставили себе целью отложение от Габсбургов, национальную независимость, которые не оказались основным интересом ни дворян, ни крепостных. Восстания приводили к компромиссам и во всех случаях имели результатом укрепление дворянских привилегий, увеличение повинностей крепостных. В этот период в идеологии феодализма выдвигается на первый план понятие родины, нации. Эта родина — сословный государственный союз дворянства, защищающий его привилегии против центральной государственной организации и против крепостного крестьянства. Наряду с этим образуется также понятие венгерской нации (*Hungarica natio*), которое — главным образом в отношении заграницы — объединяет всех жителей страны без сословных и национальных различий. Во время восстаний в целях завоевания крестьянства дворянство обращается к венгерской нации как этнической формации. Взятые за оружие крестьянство в силу этой теории хочет участвовать в свободе нации, как это выражается песнями куруцев «Песнь куруцев — бедняков» и «Разговор двух куруцев — бедняков».

Буржуазная нация создалась не постепенно, а в ходе буржуазной революции. В Венгрии буржуазная нация — так как буржуазная революция была осуществлена дворянством могла — образоваться только в уродливой форме. Буржуазная национальная идеология до 1867 г. способствовала прогрессу, после 1867 г. послужила для прикрытия полуфеодалного капиталистического классового господства.

После захвата власти рабочим классом, социальное содержание национальной общности изменилось коренным образом и в Венгрии социалистическая нация является вместе с тем первой, исторически вполне развитой формой национальной общности.

Понятие „родины“ в эпоху феодализма

Из основного положения марксизма следует, что идея общей родины может быть в феодальном обществе только субъективным, ложным идеологическим отражением непримиримого противоречия интересов классов. Венгерская марксистская историография пренебрегала исследованием идеологических вопросов; однако, на основе собранного до сих пор материала можно проследить изменения понятия родины, связанного с феодальным классом, вплоть до распространения понятия общей надклассовой родины.

При феодальном строе классы дворян и крепостных крестьян взаимно исключают друг друга и в то же время они неразделимо связаны между собой. Феодальная идеология

выдвигает относительное единство, объединяющее противоречия, и так как она создается и распространяется господствующим классом, она становится идеологией всего общества, при помощи которой также стремятся остановить антифеодальную борьбу крепостных масс. Наряду с борьбой против помещичьей эксплуатации объективные интересы крепостного крестьянства требуют и борьбы против грабительского и разбойнического иностранного захватчика и против центральной власти, облагающей население налогом. Это обстоятельство может иметь результатом возникновение переходного сотрудничества с дворянством. Идеологическая форма совместной борьбы определяется историческими условиями и идеологическими отношениями общества.

В XI—XII вв. в феодальном обществе многонациональной Венгрии понятие родины (*patria*) выражало место населения, а понятие нации (*natio*) языковую этническую общность и они отражали существующие в действительности объективные отношения. Идеология общества основывалась в это время на христианской религиозной вере. Крепостное крестьянство, однако, обратило навязанную ему религиозную идеологию против дворянства, как например в 1514 г.

К этому времени понятие родины наполнилось уже таким политическим содержанием, которое распространилось и на крепостных. Его развитие начинается с половины XIII в., когда дворянская классовая общность появилась, как идейное отображение объективной действительности во форме родины. Господствующий класс распространил понятие дворянской родины на крепостных крестьян во время появления турецких нашествий, чтобы таким образом уговорить крепостных нести самые далеко идущие жертвы. (Хуняди.) Это уже искажало объективную действительность, но в 1514 г. доказывает, что крепостное крестьянство не освоило идеи общей родины, которая отодвигается на задний план и у мстительного дворянства. Но даже под флагом ложной идеологии возможно было бороться за правое дело, как это показывается крестьянской революцией 1514 г.

Понятие нации расширялось с половины XIII в. Первоначальный смысл понятия нации — этническая, языковая общность, новый концепт которой — как это можно установить на основе хроники Кезаи — относилось к дворянству венгерской народности. В это втягивались и дворяне других народностей. Под влиянием гуситизма подчеркивалась языковая общность и в этом отношении реформация не принесла существенного изменения. Эта феодальная нация, которая исключила крепостное крестьянство из понятия нации, выражает объективную действительность.

Национально — патриотическая идеология продолжала развиваться в XVII в. и к началу XVIII в. подчинила себе уже и религиозную идеологию. Исторической основой развития послужила ненависть крепостного крестьянства к товаропроизводящему дворянству и к государственной власти Габсбургов. Крепостное крестьянство воспользовалось всеми дворянскими выступлениями, чтобы попытаться свергнуть его. Восстания Бочкаи и Ракоци равным образом характеризовались первоначальным мятежом крепостных и неприятельским в их отношении, надеющимся на иностранное войско поведение дворянства. Программа восстаний против Габсбургов выражает дворянские интересы, под свободой они подразумевали совокупность дворянских свобод. Наряду с этим была необходима и новая идеология, мобилизующая крепостных крестьян, и поэтому возникло ложное понятие венгерской нации, как постоянной общности политических интересов дворянства и крепостного крестьянства венгерской народности. Результат восстания Бочкаи заключился в укреплении власти дворянства над крепостными. Крепостные крестьяне, однако, к этому времени уже признавали прежнюю мысль общей родины и во время восстания Петера Часар обратили понятие общей родины против господствующего класса. В конце XVII в. напротив абсолютизма Габсбургов крепостные крестьяне освоили и дворянскую идеологию национальной общности интересов. Ракоци одинаково обещал свободу дворянам и крепостным, хотя совместная свобода этих двух классов исключают друг друга. В освободительной войне Ракоци речь идет о новом этническом понятии венгерской нации. Из обещания ничего не вышло и солдаты — крепостные придают патриотической национальной идеологии воинствующее классовое содержание и обращают ее против дворянского класса. (Куруцкие песни «Песнь куруцев — бедняков» и «Разговор двух куруцев — бедняков».) Эта идеология крепостного крестьянства сохраняется после Сатмарского мира, обеспечившего только свободу дворян, но во второй половине XVIII в. она исчезает. Во время урегулирования крестьянских повинностей идеология родины, нации, свободы оказалась открытым выражением классовых интересов дворянства.

Для того, чтобы идеи родины, нации, свободы становились верными выразителями объективных общественных условий, закономерно должна была наступить эпоха социализма.

E. MOLNÁR

PROBLÈMES IDÉOLOGIQUES AU FÉODALISME

Résumé

Contribution à l'analyse de l'idée nationale

L'étude soumet à l'analyse les différents aspects que l'essence de classe de l'idée de la nation présenta aux époques du féodalisme, du capitalisme et du socialisme. La pratique des historiens projetant en arrière la notion de la patrie sans classe, qui n'existe que dans le régime socialiste, au régime féodale et capitaliste, et représentant l'histoire de la Hongrie jusqu'au XVIIIe siècle comme une série d'événements au cours desquels la noblesse ne fit que trahir, les serfs, eux, par contre, que défendre toujours la cause de la patrie sans classe, s'avéra nettement erronée.

La nation — telle qu'elle est définie par le marxisme — est le produit essentiel de l'évolution bourgeoise dont les critères objectifs sont la communauté de la langue, de l'État (du territoire) et de la vie économique. Le quatrième critère défini par Staline: le caractère national marquant une structure morale commune, est non seulement insaisissable, mais non existant en réalité. L'idée du caractère national appartient à l'arsenal idéologique du nationalisme bourgeois. Tout en admettant l'existence des caractéristiques nationales ethniques, dont la formation est due à certaines caractéristiques psychiques, le marxisme se refuse à accepter qu'elles soient les attributs hors classe d'une ethnie donnée. Marx, Engels et Lénine ont accentué qu'au sein des différentes nations la psychologie des classes exploiteuses et exploitées, leur morale et leur culture diffèrent nettement des unes aux autres et quant à leurs principales caractéristiques, celles-ci se révèlent analogues à la psychologie et idéologie des classes sociales des autres nations. La base économique, les variétés spéciales des formes de propriété donnèrent naissance, chez les différentes nations, à la variété spéciale de la psychologie de classe ce qui se présente dans l'évolution historique de certaines nations comme des particularités ethniques ou nationales, mais ce qui ne saurait être ramené à la structure morale commune du peuple ou de la nation, bien que certaines caractéristiques souvent s'étendent d'une classe à l'autre.

Au lieu de se servir de la notion antiscientifique et nationaliste de la structure morale commune du peuple, il serait plus juste d'appliquer la notion de la conscience nationale. C'est précisément cette conscience morale-politique en vertu de laquelle l'individu subordonnera ses intérêts aux intérêts communs de la nation, cette forme de conscience idéologique qui reflète les critères objectifs de l'idée de la nation.

Dans la société bourgeoise l'idée nationale se trouve au service des intérêts de la bourgeoisie (telle la première guerre mondiale, ou bien le révisionisme nationaliste et la seconde guerre mondiale). L'idée nationale a un rôle positif à jouer, par contre, lorsque l'évolution bourgeoise capitaliste du pays se voit entravée par une force étrangère oppresseuse (p. e. l'histoire de la Hongrie à partir de la fin du XVIIIe siècle jusqu'à 1867), ou bien lorsque, dans les états capitalistes évolués la bourgeoisie subordonne, par intérêt de classe, les intérêts de la nation aux bourgeoisies des pays étrangers et la conquête de l'indépendance nationale qui assure l'évolution sociale devient l'intérêt de la classe ouvrière ainsi que de toute la société (pour voir la situation de la Hongrie au cours de la deuxième guerre mondiale).

L'idéologie féodale diffère nettement de l'idéologie bourgeoise nationale. Le seigneur féodal n'est point producteur de marchandises, ses intérêts fondamentaux ne se trouvent pas attachés ni à l'indépendance de l'État ni à l'oppression des minorités nationales comme telles ni à l'unité du corps d'État. Bien qu'au cours du XVIIe siècle la noblesse hongroise, passant à la production marchande, se trouvât violée dans ses droits par les aspirations à la centralisation des Habsbourg, elle subordonna ses griefs à son intérêt principal: le maintien de l'exploitation de ses serfs. La haine éprouvée par les serfs à l'égard des seigneurs en raison de l'exploitation ouverte était à contrebalancer par la noblesse à l'aide des moyens idéologiques aussi. C'est dans ce sens que l'étude soumet à l'examen les mouvements anti-Habsbourg déclenchés au XVIIe et au début du XVIIIe siècles. Au cours du XVIIe siècle, en raison des redevances dues à l'État et aux seigneurs, la situation des serfs devint insupportable à tel point qu'ils ne manquaient pas de saisir toute occasion qui pourrait conduire au soulèvement. Ces soulèvements — dont le mécanisme de classe est en général analogue — ne se proposaient pas le détachement des Habsbourg, ni la conquête de l'indépendance nationale, idées n'entrant pas dans l'intérêt fondamental des nobles, ni dans celui des serfs. Les soulève-

ments aboutirent aux compromis et avaient toujours pour résultat le renforcement des privilèges de la noblesse et l'accroissement des charges des serfs. A cette époque-là la notion de la patrie, l'idée de la nation s'avancèrent au premier plan de l'idéologie féodale. Cette patrie signifiait l'organisation étatique fédérale de la noblesse qui défendait ses privilèges contre l'organisme d'État central et contre les serfs. L'idée de la *natio Hungarica* vient de se former elle aussi, idée qui — en premier lieu vis-à-vis des pays étrangers — réunit tous les habitants du pays sans égard à l'ordre et à la nationalité. A l'époque des soulèvements, dans le but de se gagner la paysannerie, la noblesse s'adressa à la nation hongroise comme groupement. C'est en vertu de cette théorie que la paysannerie armée entend participer à la liberté de la nation, tendance qui se trouve exprimée par les chansons kouroutz «Chant des vagabonds» et «Dialogue de deux vagabonds».

L'évolution bourgeoise en Europe n'accusait pas un essor graduel, elle se formait au cours des révolutions bourgeoises. En Hongrie la nation bourgeoise — étant donné que la révolution bourgeoise fut dirigée par la noblesse — ne connut qu'une forme défigurée. L'idéologie bourgeoise nationale facilitait jusqu'en 1867 le progrès, tandis qu'après cette date elle servait à masquer le pouvoir des classes semi-féodales capitalistes.

Après l'avènement au pouvoir de la classe ouvrière l'essence sociale de la communauté nationale se vit nettement transformée. La nation socialiste, elle, est en Hongrie la première forme entièrement développée au cours de son histoire de la communauté nationale.

La notion de la «patrie» à l'époque du féodalisme

Du principe du marxisme il s'ensuit que l'idée de la patrie commune dans la société féodale ne saurait être que le reflet subjectif idéologiquement faux de l'opposition d'intérêts implacable qui existe entre les classes. L'historiographie hongroise marxiste négligea longtemps l'examen des problèmes idéologiques, toutefois à la base des investigations effectuées jusqu'à présent on est en mesure de suivre le changement que l'idée de la patrie liée aux classes féodales connut jusqu'à la diffusion de la notion de la patrie étant en vigueur dans la société sans classe.

Dans le régime féodal la classe des nobles et celle des serfs s'excluent mutuellement et en même temps elles s'entrelacent inséparablement. L'idéologie féodale accentuée l'unité relative réunissant les antagonismes, idéologie qui, créée et répandue par les classes dominantes, devint l'idéologie de toute la société et à l'aide de laquelle celle-ci entendait réprimer la lutte antiféodale. Les intérêts objectifs des serfs réclament, en présence de la lutte dirigée contre l'exploitation seigneuriale, en même temps le combat à mener contre l'envahisseur étranger pillard et maraudeur et contre le pouvoir central qui les met à contribution, ce qui peut amener une coopération transitoire avec la noblesse. La forme idéologique de cette lutte commune est définie par les circonstances historiques et par les rapports idéologiques de la société.

Aux XIe—XIIe siècles l'idée de la patrie exprimait dans la société féodale de la Hongrie multinationale le lieu d'habitation, tandis que la notion de la nation, elle, la communauté ethnique, en reflétant les rapports objectifs qui existaient dans la réalité. L'idéologie sociale à cette époque était basée sur la foi religieuse. Cependant les serfs retournèrent l'idéologie religieuse leur imposée contre la noblesse, comme c'était le cas en 1514.

C'était la période, où l'idée de la patrie finit de s'imprégner d'un contenu social s'étendant sur les serfs aussi. Cette évolution s'engagea au milieu du XIIIe siècle, quand la réalité objective de la communauté des classes nobiliaires se traduisit comme projection idéologique sous l'aspect de la patrie. Lors du commencement des attaques turques la classe dominante étendit l'idée de la patrie nobiliaire sur les serfs dans le but de les amener à ne pas reculer devant aucun sacrifice (Hunyadi), ce qui défigura, en effet, la réalité objective, mais l'exemple de 1514 atteste que les serfs n'acceptaient pas l'idée de la patrie commune qui chez la noblesse vengeresse fut aussi reléguée à l'arrière-plan. Cependant la fausse idéologie n'exclut point la lutte pour une cause juste comme l'avait prouvé le soulèvement paysan de 1514.

L'idée de la nation prit un sens plus élargi à partir du milieu du XIIIe siècle. Le sens originel de l'idée de la nation est la communauté ethnique et linguistique dont la nouvelle notion — sur le témoignage de la chronique de Kézai — se rapportait à la noblesse ethniquement hongroise, notion que l'on étendit bientôt à la noblesse des populations allogènes. Sous l'influence hussite la communauté de la langue s'est accentuée, la réformation n'amenant aucun changement essentiel sous ce rapport. Cette nation féodale qui exclut les serfs de l'idée de la nation exprime la réalité objective.

L'idéologie nationale patriotique se développait au cours du XVIIe et au début du XVIIIe siècles et mit sous sa coupe l'idéologie religieuse aussi. La base historique de l'évolution consistait dans la haine que les serfs nourrissaient à l'égard de la noblesse, productrice de marchandises, et à l'égard du pouvoir des Habsbourg. Les serfs profitaient de toute organisation nobiliaire pour essayer de secouer le joug. Les soulèvements dirigés par Bocskai et François II Rákóczi se caractérisaient au début également par l'insurrection des serfs et par l'attitude hostile que la noblesse, faisant confiance aux soldats étrangers, témoignait à son égard. Le programme des soulèvements anti-Habsbourg exprimait les intérêts de la noblesse, «liberté» signifiant la liberté de la noblesse. Le soulèvement nécessitait en même temps une idéologie appelée à mobiliser les serfs, ce qui donna naissance à la fausse idéologie de la nation hongroise exprimant la communauté d'intérêts politiques entre la noblesse et les serfs hongrois sous le rapport ethnique. Le soulèvement de Bocskai avait pour résultat le renforcement du pouvoir de la noblesse sur les serfs. Les serfs à leur tour admirent maintenant l'ancienne idée de la patrie commune et à l'époque du soulèvement dirigé par Péter Császár ils la retournèrent contre la classe dominante. A la fin du XVIIe siècle, s'opposant à l'absolutisme des Habsbourg, les serfs adoptèrent l'idéologie seigneuriale de la communauté des intérêts nationaux. Rákóczi promit la liberté tant à la noblesse qu'aux serfs, bien que la liberté commune des deux classes s'exclue mutuellement. Pendant le soulèvement de Rákóczi il s'agissait d'une nouvelle idée ethnique de la nation hongroise. La promesse ne se réalisa pas et les soldats serfs prêtèrent une essence militante à l'idéologie nationale patriotique qu'ils retournèrent contre la classe des seigneurs. (Chansons kouroutz: «Chant des vagabonds», «Dialogue de deux vagabonds».) Cette idéologie des serfs subsistait après la paix de Szatmár qui n'assurait la liberté qu'aux nobles, mais elle disparut dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle. Lors de l'émission de la patente relative aux censives, l'idéologie de la patrie, de la nation et de la liberté exprima ouvertement les intérêts de classe de la noblesse. Pour que la liberté devienne l'expression fidèle des rapports sociaux objectifs, il fallait attendre l'avènement du socialisme.